

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 5903; BA, KK, nr. 4 (Yeniçeri Efendisi Defteri), 6593; Hezârfen, *Tel-hisû'l-beyân*, vr. 160*, 161*, 177*; Tevkîî Abdurrahman Paşa, *Kânunnâme (MTM, V/3 [1331])* içinde, s. 520; Râşid, *Târih*, V, 123; Çelebizâde Âsim, *Târih*, İstanbul 1282, s. 169, 266, 379, 465; Subhî, *Târih*, vr. 122; Çeşmizâde, *Târih* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 20-21; Vâsîf, *Târih*, I, 33-34; a.e. (İlgürel), s. 117-118; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 191-201; Mustafa Nûri Paşa, *Netâiyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, II, 90; Lutfi, *Târih*, V, 114; VIII, 155-156; Mehmed Süreyyâ, *Nuhbetü'l-vekâyi'*, İstanbul, ts., s. 21-22; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 68-71; Hammer-Purgstall, "XVIII nci Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilâtı ve Bâbi-Âlî" (trc. Halit İlteber), *İk Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/2-3, İstanbul 1941, s. 585-586; Pakalın, I, 695; Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", *İA*, XIII, 272; Cengiz Orhonlu, "Kh"âdjegân-ı Dîwân-ı Humâyün", *El²* (İng.), IV, 908-909.

MEHMET İPŞİRLİ

HÂCEGÂN

(خواجهگان)

XII-XV. yüzyıllarda

Mâverâünnehir'de faaliyet gösteren ve Orta Asya süflüğünün gelişmesinde önemli rol oynayan bir tarikat.

Müteahhir Nakşibendî müellifleri, Hz. Ebû Bekir'le başladıkları Nakşibendî silsilesinin Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848 [?]) zamanına kadar Bekriyye, Hâce Yûsuf el-Hemedânî'nin (ö. 535/1140) zamanına kadar Bâyezîd'in Tayfûr lakabına nisbetle Tayfûriyye, Hemedânî'den Hâce Bahâeddin Nakşibendî'nin (ö. 791/1389) zamanına kadar Hâcegân tarikatı ve ondan itibaren de Nakşibendiyye adını aldığını kaydederler (Seyyid Hasib Üsküdarî, vr. 28^b). Silsilenin bu şekilde dönemlere bölünmesi doğru kabul edilirse Merv'deki hankahı "Horasan Kâbesi" olarak tanıyan Yûsuf el-Hemedânî'yi Hâcegân'ın ilki saymak gerekir. Nitekim silsilede "hâce" lakabını taşıyan ilk süflü de odur. Daha yaygın bir görüşe göre Hâcegân tarikatının gerçek kurucusu, Yûsuf el-Hemedânî'nin tayin ettiği dört halifenin dördüncüsü olan ve "ser-silsile-i Hâcegân" lakabıyla anılan Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'dir.

Yûsuf el-Hemedânî'nin Buhara'da faaliyet gösteren ilk iki halifesi Hâce Abdülâh-ı Berkî ve Hâce Hasan-ı Endâkî'nin halife bıraktıklarına dair bilgi yoktur. Yûsuf el-Hemedânî'nin üçüncü halifesi ve Yeseviyye'nin kurucusu Hâce Ahmed Yesevî'nin halifeleriyle kurduğu tarikata mensup olanların "hâce" yerine "ata" lakabını taşıdıklarına bakarak bunların Hâcegân silsilesinden ayrıldıklarını söylemek

mümkündür. Öte yandan Yesevîliğin daha ziyade Orta Asya göçebe Türk kavimleri arasında, Hâcegân'ın ise Mâverâünnehir'in Buhara gibi eski kültür merkezlerinde Farsça konuşan şehirli taraftarlarının yaygınlık kazandığı söylenebilir.

Hâcegân tarikatının sonradan Nakşibendîliğin mânevî yönünü de tayin eden sekiz prensibi Gucdüvânî tarafından ortaya konulmuştur. "Kelimât-ı kudsiyye" diye meşhur olan bu prensipler şunlardır: 1. Hûş der-dem. Dervişin aldığı her nefeste gafletten kaçınması, Hakk'ı unutmaması. 2. Nazar ber-kadem. Yürürken gaflete sebep olacak herhangi bir şeyi görmemesi için gözünü ayağına dikmesi. 3. Sefer der-vatan. Lüzumsuz şeyahatlerden vazgeçip kendini beşerî sıfatlardan ilâhî sıfatlara ulaştıracak olan iç âlemindeki yolculuğa yönelmesi. 4. Halvet der-encümen. Sürette ve zâhirde halk içinde bulunurken mânen ve bâtınen Hak ile beraber olması. 5. Yâdkerd. Diliyle veya gönlüyle Hakk'ı zikretmesi. 6. Bâzgeşt. Zikir yaparken kelime-i tevhidin ardından, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" (Allahım! Maksadım sensin, gayem senin rızânı kazanmaktır) cümlesini tekrarlaması. 7. Nigâhdâst. Kelime-i tevhidi söylerken aklından bütün yersiz düşünceleri atması. 8. Yâddâst. Her zaman Hak'tan âgâh olması. İlk yedi prensibin hedefinin bu sonuncusunu gerçekleştirmek olduğu söylenir. Bu prensipler, büyük bir ihtimalle Hâce Bahâeddin tarafından ortaya konan üç prensiple (vukûf-ı zamânî, vukûf-ı adedî, vukûf-ı kalbî) tamamlanmıştır (*Sâfi*, s. 20-28).

Nakşibendî geleneğine göre Gucdüvânî, Yûsuf el-Hemedânî'ye uyararak Hâce Ahmed Siddîk, Hâce Evliyâ-ı Kebîr (Kellân), Hâce Habbâz Buhârî ve Hâce Ârif-i Rîvgerî adlı dört halife bırakmıştır. Bunların dördü de mürid yetiştirdiği halde tarikatın devamını Ârif-i Rîvgerî sağlamıştır. Rîvgerî'den sonra Hâcegân silsilesi, sırayla Hâce Mahmud İncîrfağnevî (ö. 715/1315-16 [?]), Kübreviyye tarikatının büyüklerinden Alâüddeve-i Simnânî ile ilişkisi bulunan Hâce Ali Râmîtenî, Hâce Muhammed Baba Semmâsî ve Hâce Bahâeddin Nakşibendî'nin asıl müşşidi olan Emîr Külâl ile (ö. 772/1370) devam eder (Muhammed b. Hüseyin Kazvîni, vr. 9^b-12^a). Bunlardan sadece Râmîtenî'ye *Risâle-i Hazret-i 'Azizân* adlı bir eser atfedilmektedir. Hakkında bir menâkıbnâme bulunan Emîr Külâl'den başka Hâcegân silsilesinde adı geçen süflilerin hayatları ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.

Hâcegân şeyhlerinin benimsediği zikir metotlarının bir bütünlük arzemediği söylenebilir. Hemedânî zikri cehri yaptığı halde halifesi Gucdüvânî, Hâce Hızır'dan öğrendiği hafi zikri benimsemiş ve halifelerine bu metodu telkin etmiştir. Ancak Ali Râmîtenî tekrar cehri zikir usulünü getirmiş ve Emîr Külâl zamanına kadar bütün Hâcegân cehri zikir metodunu uygulamıştır. Hâce Bahâeddin Nakşibend, Gucdüvânî'nin ruhaniyetinden hafi zikir yolunu öğrenince cehri zikir tamamen bırakmıştır. Onun kesin bir şekilde hafi zikir yolunu seçmesiyle müntesip bulunduğu silsilenin yeni bir döneme girdiği ve Nakşibendiyye tarikatının doğuşunda tayin edici bir rol oynadığı söylenebilir.

Hâce Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) gibi bazı Orta Asya Nakşibendî şeyhleri Hâce lakabını kullanmaya devam etmişlerse de Hâcegân, Nakşibendîlik'ten ayrı bir tarikat olarak Emîr Külâl'in Bahâeddin Nakşibend dışındaki diğer halifeleleriyle ancak iki üç nesil kadar varlığını sürdürdürebilmiş, daha sonra Nakşibendîliğin içinde erimiştir. Molla Câmî'nin Nakşibendî yolunu anlatan risâlesine *Serrişte-i Tarîk-ı Hâcegân* adını vermesi, Nakşibendî tarikatının mânevî ecdadına bir saygı ifadesi olarak değerlendirilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Râmîtenî, *Risâle-i Hazret-i 'Azizân* (Muhammed Bâkır b. Muhammed Ali, *Mağâmât-ı Şâh-ı Nakşibend* içinde), Buhara 1328/1910, s. 25-36; Mevlânâ Şehâbeddin, *Menâkub-ı Emîr Külâl-i Sâhârî*, Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp., nr. 169; Câmî, *Nefehât* (nşr. Mahmûd-ı Âbidî), Tahran 1370 hş./1991, s. 380-388; a.mif., *Serrişte-i Tarîk-ı Hâcegân* (nşr. Abdülhay Habîbî), Kabil 1343 hş./1964; Lâmi, *Nefehât Tercümesi*, s. 409-415; Sâfi, *Reşehât*, Taşkent 1911, s. 18-54; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni, *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Bibliothèque Nationale, supplément persan, nr. 1418; Seyyid Hasib Üsküdarî, *Menâkub-ı Şeyh Mehmed Emin Tokadî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1103; M. Fuad Köprülü, "Hâce", *İA*, V/1, s. 24.

HAMİD ALGAR

HÂCER

(هاجر)

Hız. İbrâhim'in eşi
ve Hız. İsmâil'in annesi.

İbrânîce'de Hagar olarak geçen Hâcer kelimesinin anlamı "kaçma, kaçış"tır. Grekçe'de Agar, Arapça'da hem Âcer hem de Hâcer şeklinde yer almaktadır. Bütün Bu-hârî nüshalarında Âcer diye kaydedilen kelime Hâcer olarak meşhur olmuştur (Aynî, X, 16; *Tecrid Tercemesi*, VI, 520).